

liseen ja yliluonnolliseen, jonka Hegel pyrki kumoamaan, kun hänelle kaikki maailmassa oli immanenttista.

Uskonnollisten konservatiivien näkökulmasta Hegelin filosofia oli monin tavoin loukkaavaa ja sopimatonta. Hegelin kunnianhimoisessa ajattelussa ei esimerkiksi ollut tieteellisesti kovinkaan kiinnostavaa selvittää, missä kristillinen kolminaisuusoppi oli muotoiltu. Varhaisten vuosisatojen ja tuon ajan filosofian kontekstissa oli hänen mielestään luonnollista, että se olisi tullut muotoilluksi jossain Rooman valtakunnan itäosissa. Sen sijaan tieteellisesti kiinnostavaa oli hänen mielestään kysyä, oliko kolminaisuusoppi totta. Friedrich Schleiermacherin ajatuksen uskonnollisen uskon syntymisestä riippuvaisuuden tunteesta Hegel kyynisesti huomautti, että jos tämä kuvaus oli totta, paras kristitty oli koira, sillä koirat näyttivät hänestä jatkuvasti elävän tässä riippuvaisuuden tunteessa.

Suomalainen teologianharjoitus tieteellistyi 1830- ja 1840-luvuilla ulkoapäin tulleiden vaikutteiden ansiosta. Tämän sai aikaan hegeliläisvaikutteisten filosofien Mathias Sundwallin ja Axel Adolf Laurellin rekrytoituminen teologisen tiedekunnan professoreiksi sekä Bengt Olof Lille, joka kävi hakemassa Saksasta kirkkohistorian osaksi teologisen tiedekunnan antamaa opetusta. 1830–1840-lukujen tilanteessa opetusviroissa olleet aiemmat teologiset viranhaltijat eivät kyenneet uudistamaan teologiaa tieteelliseksi. Uskonnollisiin argumentteihin vedoten he päinvastoin vastustivat uusia kysymyksenasetteluita ja uusia tieteellisiä tarkastelutapoja.

Vastustuksen intellektuaalisesta tasosta kertoo, että uskonnollismielisen teologioppositiion viholliseksi muodostui filosofia ja vieläpä yksi filosofinen koulukunta tulkintoineen, hegeliläisyys. Tällä jälkikäteen tarkastellen aivan absurdiilla viholliskuvalla, jonka ytimessä oli vastustaa inhimillisen järjen roolia ja toimintaa tieteellisessä tutkimuksessa, on

ollut suomalaisessa teologianharjoituksessa kauaskantoisia ja suomalaiseseen uskonnolliseen fundamentalismiin liittyviä seurauksia, joita ei kuitenkaan voi yksityiskohtaisesti eritellä tässä yhteydessä.

Sen sijaan voidaan todeta, että suomennoksena ilmestynyt *Logiikan tiede I* oli tärkeä teos dogmatiikan professorina vuosina 1836–1852 A. A. Laurellille. Hänelle kysymykset tiedon synnystä ja subjekti-objekti-eron ylittämistä olivat keskeisen tärkeitä niin hänen opettaessaan ylioppilaita teoreettisen filosofian dosenttina kuin hänen laatiessaan virkaväitöskirjan dogmatiikan professuuria varten vuonna 1834.

Täysin riippumatta siitä mitä Hegelin maailmansynteestä tai hänen filosofisesta järjestelmästä nykyään ajatellaan, Hegel-suomenos tuo suomalaisen lukijakunnan ulottuville osan siitä intellektuaalisesti korkeatasoisesta ja syvällisestä tietoisuuden itse itseään tarkastelevasta hankkeesta, jota Hegel pyrki toteuttamaan.

TARJA-LIISA LUUKKANEN
DOS., JÄRVENPÄÄ

RUDOLF VON SINNER
The Churches and Democracy in Brazil: Towards a Public Theology Focused on Citizenship.
Eugene, OR: Wipf and Stock
2012. 406 s.

Rudolf von Sinner toimii systemaattisen teologian professorina Brasilian São Leopoldon luterilaisessa tiedekunnassa ja teos on habilitaatiokirja Bernin yliopistoon. Hänen teoksensa ”julkisesta teologiasta” (public theology) ansaitsee tarkastelun, ei vain poliittisen teologian teorioiden vaan Brasilian kirkkohistorian tutkimuksen vuoksi. Harvassa kirjassa on yhtä paljon asiaa, joka palvelee luki-

joita näin runsaasti. Kirjoittamisprosessi onkin kestänyt useita vuosia ja vaatinut myös tutkimusassistenttien apua.

Kirjoittaja on valinnut tarkastelun kohteeksi Brasilian roomalaiskatolisen kirkon, suurimman luterilaisen (IECLB) kirkon ja helluntailaisen kirkon (Assembléia de Deus, AD) ennen sotilasdiktatuuria, sen aikana ja jälkeen. Kirja on kaksiosainen: alkuosa on poliittisen teologian teoriankehittelyä ja jälkimmäinen osa kertoo, miten kirkot ovat ymmärtäneet oman roolinsa yhteiskunnan tai ainakin yksilöiden omanatuntona. Voisi sanoa, että samoissa kansissa on näin kaksi kirjaa, joista jälkimmäinen on ylivoimaisesti mielenkiintoisempi. Ainakin itse aloitin loppuosasta, koska se perustuu laajaan kirkko- ja yleishistorian tutkimukseen ja tarjoaa materiaaliopaketin viimeaikaista, suurelta osin ei-englanninkielistä tutkimusta.

Von Sinner kertoo aluksi kokemuksiaan Brasilian ja sen perusyhteisöjen muutoksista. Perusyhteisön valitsema poliitikko petti odotukset. Kuitenkaan kirjoittaja ei väsy toistamaan, että varsinkin katolinen kirkko on toiminut demokratian esikouluna monille nykyajan poliitikoille. Brasilialainen yhteiskunta ei missään vaiheessa sotilashallintoa joutunut autoritaarisen hallinnon kynsiin, vaikka eli ”autoritaarisessa tilanteessa”. Tämä näkyi hallinnon uhrien määrässä: Brasiliassa sotilashallinto tappoi ”vain” 333 ihmistä 1964–1981, kun vastaava luku oli Chilessä 3100 ja Argentiinan likaisessa sodassa 30 000.

Luterilaisuuden traumat, varsinkin LML:n yleiskokouksen siirto Ranskan Evianiin 1970, mainitaan, mutta näkökulmaa tasapainotellaan pehmeämmäksi kuin esimerkiksi tuolloisen LML-presidentin Mikko Juvan historiikissa *Seurasin nuoruuteni näkyä*. Siinä Brasilian luterilaiset nähdään itsepintaisina isänmaanystävinä. Von Sinner kylläkin myöntää, että natsiaikana luterilaiset kirkon johtajia myöten kannattivat Hitleriä

ja sotilasdiktatuurin aikana silmät ummistettiin kidutuksilta. Euroopan saksalaiset ja skandinaavit puolestaan vaativat toimintaa. Kirjoittaja sanoo monimerkityksisesti, että ”jälkeenpäin nähtynä molemmat osapuolet olivat osin oikeassa” mutta ei perustelee mielipidettään lähteillä. Toisaalta hän lainaa alaviitteessä Rolf Schünemannin tutkimusta saksalais-brasilialaisten luterilaisen asenteista (”Communists indeed need to be tortured!”). Sitä vastoin ”maailman teologisesti progressiivisin ja institutionaalisesti innovatiivisin katolinen kirkko” oli juuri Brasiliassa. Se joutui tynnyttelemään vasemmistolaisinta papistoaan säilyttääkseen hallintokoneiston luottamuksen. Luterilaisetkin reagoivat kyllä nopeasti antamalla yhteiskunnallisen Curitiba julistuksen (1970). Silti luterilainen kirkko pysyy jakautuneena monissa kysymyksissä. Osa kirkon jäsenistä on suurmaanomistajia, osa pienviljelijöitä, ja myös papit jakautuvat progressiivisiin, herätyskristittyihin ja karismaattikoihin. Luterilaiselle seurakuntaväelle homoseksuaalisuus on tabu, naispapi taas on hyväksytty alusta alkaen.

Von Sinner ottaa kantaa vapautuksen teologian nykytilaan ja katsoo Ivan Petrellan ”uuden sukupolven” vapautuksen teologian luottavan liikaa uuteen historialliseen projektiin. Tällaista projektia ei ole kuitenkaan näköpiirissä. Argentiinalaistaustainen Petrella on myös ristiriitainen hahmo: yhtäältä hän vaatii ”systeemin muuttamista” ja toisaalta asteittaista etenemistä. Tässä suhteessa von Sinnerin teosta voi pitää ohjelmanjulistuksena uudentyyppiselle poliittiselle teologialle, joka lähtee liikkeelle vallitsevista oloista ja on näin aidosti kontekstuaalista.

Joissakin tiedoissaan von Sinner on ristiriitainen: hän lainaa 1994 tehtyä kyseenalaista kyselytutkimusta, joka julistaa maassa olevan 70 000 perusyhteisöä, mutta sanoo kirjassa niiden nykymääräksi 80 000 tai 100 000, ja osallistujamääräksi miljoonan. Kuinka jäsenten määrä olisi

voinut lisääntyä, kun kirjoittaja itsekin puhuu ”perusyhteisöjen tyhjentyemisestä” (s. 165)? Kuten historioitsija Thomas Bruneau 40 vuotta siten totesi, perusyhteisöjen määritelmät ja jäsenmäärät ovat aina olleet hämäriä, eikä perusyhteisöjä ”näy” missään. Helluntailaiset ja karismaattikot puolestaan näkyvät kaikkialla. Lisäksi progressiiviset kirkon piirit ovat progressiivisia vain osittain: yhteiskunnallinen avoimuus ja poliittisuus liittyy perinteiseen yksilöetiikkaan. Tämä on ollut myös paavien linja Paavali VI:sta ja varsinkin Johannes Paavali II:sta alkaen. Yhteiskunnan asioista voidaan puhua vapaasti, kunhan tiettyjä tukipilareita ei horjuteta. Näihin kuuluvat ohjeet avioerosta, abortista ja ehkäisystä. Vaikka katolisen kirkon yhteiskunnallinen linjakin muuttui konservatiivisemmaksi Johannes Paavali II:n aikana, von Sinner painottaa paavien pysyvää kapitalismikritiikkiä ja yhteiskuntavastuun korostamista.

On hämmästyttävää, että Brasilian helluntailaisten määrä on kasvanut vähintään 60 % joka vuosikymmen 1940-luvulta alkaen. Kaikkein uusimpia tilastoja yli 40 miljoonasta protestantista vuodelta 2012 von Sinner ei ole voinut käyttää, mutta Pew Forum -tulokset vuodelta 2006 ovat mukana. Von Sinner voisi suoraan sanoa, että katolinen kirkko kehitti omaa perusyhteisötoimintaansa alun alkaenkin vastauksena sodanjälkeiseen helluntaieks-pansioon. Tässä se on kuitenkin onnistunut vain puoleksi: yhteiskunta demokratisoitui, mutta samaan aikaan kirkko karismatisoitui. Viimeisenä latinokirkkona Brasilian katolinen kirkko hyväksyi karismaattisen herätyksen vuonna 1994. Tässä vapautuksen teologian synnyttämä vastapaine ei ole ollut merkitykseltön: karismaattisuutta pidettiin vieraannuttavana. Tuntomerkinä katolisessa karismaattisuudessa on paavin auktoriteetin avoin hyväksyminen ja vahva mariologinen hurskaus. Karismaattikkojen määräksi von Sinner ilmoittaa 8–10 miljoonaa.

Brasilia on yhä maailman suurin katolinen maa, mutta se on myös maailman suurin helluntailainen maa. Helluntailaisuus on muuttunut suhteessa politiikkaan: Jeesuksen paluuta odottavien passiivisesta joukosta se on muuttunut poliittiseksi tekijäksi, joka otetaan vakavasti. Menestyskirkko IURD:lla on oma puoluekin, mutta pitkän historian vuoksi juuri AD on mukana tarkastelussa.

Brasilian ja monen muunkin maan poliittinen konteksti on muuttunut vasemmistopuolueiden myötä. Brasilian työväenpuolue PT on noussut valtaan juuri kansalaisoikeuksien tuloksena, mutta ei pysty luostamaan kaikkia sille asetettuja lupauksia. Von Sinner luettelee brasilialaisen yhteiskunnan varjopuolia: puutteellista turvallisuutta ja joka tasolle ulottuvaa korruptiota, jonka voi katsoa myös hengissäpysymisen ja ”sosiaalisen navigaation” taktiikkaksi (jeitinho brasileiro). Kirjan alkupuolen yhteiskuntateoriat tuntuvat silti hiukan hatarilta. Jürgen Habermas käsitellään varsin nopeasti ”diskursiivisena” ajattelijana ja siirrytään brasilialaiseen yhteiskuntatieteilleen Leonardo Avritzeriin. Tällainen uudentyyppinen yhteiskunta-ajattelu kantaa jonkinlaista jälkimarxilaista orgaanista perintöä, joka näkyy PT:n osallistuvissa budjeteissa: kansalaiset saavat suoraan kertoa, mihin osa kaupungin rahoista käytetään. Toinen esimerkki on kansanparantajien osallistuminen ripuli-kampanjan lääkitykseen, mikä tapahtuu jakamalla lapsille suola-sokeriseosta.

Von Sinnerin teoksen tulisi kulua kaikkien niiden käsissä, joita Latinalaisen Amerikan kirkkohistoria kiinnostaa. Yhtä laajaa kuvausta kolmen kirkkokunnan poliittisista ratkaisuisista ei ole ennen julkaistu. Kirja kertoo vahvasta kiinnostuksesta ja paneutumisesta brasilialaiseen todellisuuteen. Tämän hetken Brasilia on työväenpuolueen hallitsema ja monella tavalla demokratisoitunut valtio, mutta kysymys kansalaisuudesta

on ratkaiseva. Jollei sosiaalista jakautumista ja väkivaltaongelmaa saada ratkaistua, syntyy uusia ongelmia, joiden edessä poliittinen järjestelmä tulee olemaan entistä kyvyttömämpi. Kirkkojen on kyettävä toimimaan myös itse demokratian esikuvina, kirjoittaja toteaa. Erityisesti tämä koskee katolista kirkkoa, joka sotilashallinnon aikana vaati demokratiaa ympäröivältä yhteiskunnalta.

JUKKA RAUNU,
TEOL. TRI, VANTAA

HEINRICH HOLZE
Die Kirchen des Nordens
in der Neuzeit (16.
bis 20. Jahrhundert).
Kirchengeschichte in
Einzel Darstellungen III/11.
Leipzig: Evangelische
Verlagsanstalt 2011. 285 s.

Saksassa on ilmestynyt kaksi moniosaista evankelista kirkkohistorian kokonaisuus, nimittäin Göttingenissä jo 1960-luvulla aloitettu *Die Kirche in ihrer Geschichte* ja silloisessa Itä-Saksassa 1978 alulle pantu ja Leipzigissa painettu *Kirchengeschichte in Einzel Darstellungen*. Göttingenin yli kolmekymmenosaiseksi kaavailtu sarja on ehtinyt isoäidin ikään eikä ole vielä päätöksessään, vaikka joistakin vihkoista on otettu jo parannettuja painoksia. Yksi sen parhaista osista, Johannes Wallmanin pietismiä käsittelevä teos on ehtinyt jo ilmestyä myös Esko Laineen toimittamana suomennoksena. Rostockin professorin ja Helsingin kunniatohtorin Gert Haendlerin aloittama Leipzig'n sarja valmistui viime vuonna ja käsittää 41 osaa.

Molempien sarjojen painopiste on evankelisessa Saksassa, mutta muutama osa käsittelee myös muuta maailmaa. Göttingenin sarjassa ilmestyi 1982 tanskalaisen Poul Georg Lindhartin 80-sivuinen vihko reformaation jälkeisestä skandinaavisesta kirkkohistoriasta, joka arvioitiin

Teologisessa Aikakauskirjassa samana vuonna.

Leipzigin sarjan vastaava teos ulottuu samoin reformaatiosta nykyaikaan, mutta on neljä kertaa laajempi. Tekijä kiittelee alkusanoissa ruotsalaissyntyistä vaimoiaan, jonka kautta hän on oppinut tuntemaan ja rakastamaan myös Pohjolan maita. Lindhartin teoksen pääpaino oli Tanskassa. Suomelle riitti neljä vaatimattomasta asiantuntemuksesta kertovaa sivua, ja Grönlanti, Färsaarit ja Islanti saivat yhteensä yhden petiitillä painetun sivun Tanskan yhteydessä. Holze omistaa luvut myös kullekin näistä saarista.

Die Kirche des Nordens jakautuu kolmeen pääluukuun, joista ensimmäinen käsittää ajan reformaatiosta valistukseen, toinen 1800-luvun ja kolmas myöhemmän ajan nykypäivään saakka. Pääluvut jakautuvat kronologisiin ja temaattisiin alalukuihin, joiden sisällä käsitellään erikseen kunkin maan historiaa. Jokainen pääluuku alkaa johdannolla ja päättyy yleiskatsauksella aikakautteen. Rakenne on selkeä ja tekee mahdolliseksi seurata sekä Pohjolan kirkkojen yhteistä että kunkin paikalliskirkon omaa historiaa, vaikka luonnollisesti Tanskan johtama läntinen ja Ruotsin johtama itäinen osa muodostavat kumpikin kokonaisuutensa Napoleonin sotiin saakka. Suomen osalle tulee mekaanisesti laskettuna puolisansataa sivua.

Kyseessä on käsikirja, jonka teksti on saksalaiseen malliin asiallista ja Lindhartiin verrattuna perin puisevaa. Kirjaa ei ole tarkoitettu lukuelämykseksi vaan eräänlaiseksi varastoksi, josta voi hakea kronologisesti järjestettyä tietoa Pohjolan kirkoista. Sitä on runsaasti. Henkilöhakemistossa on kuutensataa nimeä, näistä noin sata Suomeen liittyvää. Alaviitteitä on yli 1 600, ja niissä mainittuja teoksia ja verkkosivuja yli kaksinkertainen määrä. Joukossa on myös romaaneja, näytelmiä, oopperoita, elokuvia ja runoutta kaikilla Pohjolan kielillä. Suomenkielistä lähdeaineesta on yli 70 nimekettä alka-

en Sorolaisen postillasta aina vuonna 2010 julkaistuihin tutkimuksiin; pari tuotetta graduakin on päässyt mukaan. Suuri osa teoksista on tosin pantu esille lähinnä osoittamaan, että tällaistakin on teeman vaiheita kirjoitettu. Viiteapparaatilla on arvonsa lähinnä siinä, että se tarjoaa varsin laajan, tosin monin paikoin sattumanvaraisesti kokoonpannun valikoiman Pohjolan kirkkohistorian lähdeaineistoa ja tutkimusta.

Holze sanoo kirjoittaneensa teoksen saksalaisesta näkökulmasta. Lähtökohtana on "Lutherin löytämän evankeliumin" suunnaton merkitys Pohjolan kirkoille. Suhteet evankeliseen Saksaan tulevat esille paitsi reformaatiokaudella myös kolmikymmenvuotisen sodan aikana. Tämän käsittelyssä kirja tuo esille myös myönteisen puolen, sillä tappamisen ja raiskaamisen ohella ruotsalaiset keräsivät eurooppalaista kulttuuriperintöä ryöstämällä kirjastoja ja kirkkoja. Tällä tavoin "Euroopan periferiassa sijainnut maa nousi Kustaa Aadolfin alaisena poliittisesti ja kulttuurisesti keskelle Eurooppaa".

Suhteet Saksaan ja saksalaiseen teologiaan laimenivat viimeistään viime vuosisadalla. Holze ei kuitenkaan syytä tästä Saksan romahdusta toisessa maailmansodassa, vaan aloittaa muutoksen jo 1920-luvulle, jolloin Pohjolan kirkot löysivät keskiaikaan ulottuvat piispalliset juurensa, joita Saksan luterilaisilla ei ollut. Kehityksen loppupäässä on Porvoon sopimus, mikä johtaa arvioimaan, että Pohjolan kirkot pyrkivät ratkaisemaan ongelmansa ensi sijassa apostolisen suksession avulla. Tämä tuntuu yhtä oikeaan osuneelta huomiolta kuin se, jonka mukaan ateismista tuli ruotsalaista yhteiskuntaa määräävä peruskatsomus 1950-luvulla. Mikäli tämänlaatuisiin päätelmiin ei pane painoa, tarjoaa kirja pääasiassa paikkansa pitävää tietoa Pohjolan kirkoista.

Kirjan puutteet tulevat esiin Suomea koskevassa osassa, jossa lukuisat viitteet eivät tarjoa tukea tekstile. Kertoessaan Frans Mikael Franzénin